

NERIJA PUTINAITĖ

Dorybės ir laimės ryšys Kanto „Praktinio proto kritikoje“

I. Kantas ne tik nubrėžė ribas tarp žmogaus veiklos tipų bei pagrindinių tą veiklą žyminčių sąvokų, bet ir parodė šių sąvokų supratimo problemišumą. Etinė Kanto kritika atmetė naudos principą ir išryškino gilų skirtumą tarp to, ko žmogus natūraliai siekia ir ko jis privalo siekti. Kanto atverta etinio mąstymo perspektyva aktuali ir nūdienai. Ji skatina mus gilintis į žmogaus veikimo paskatų ir padarinių klausimus. Vienas iš tokių klausimų – dorybė ir laimė.

Etikos apibrėžimas

Kad galėtume pereiti prie konkrečių dorybės ir laimės sąvokų, turime išsiaiškinti pagrindines Kanto etinės teorijos gaires, būtent tai, kas jam yra „etika“, „moralė“, kokią vietą jos užima visos jo filosofijos kontekste.

Kantas etiką apibrėžia kaip mokslą. „Todėl ir etika iš esmės yra mokslas [...] apie tai, kaip mes turime tapti *verti* laimės“ (1, 153–154). Mokslą Kantas supranta kaip kritišką metodišką tyrimą (1, 118). Mokslininkas yra bet kurios teorijos pagrindas. Kantas kalba ne tik apie etiką kaip mokslą, bet ir apie filosofiją bei teisę kaip mokslą. Taigi mokslas yra tai, prie ko prieinama metodiškai išdėstytos kritikos keliu.

Kritika visų pirma yra grynojo proto kritika. Grynojo proto tyrinėjimas bei to tyrinėjimo rezultatas ir yra teorija. Kantas teigia esant atitikimą tarp grynojo proto ir praktinio proto kritikos. Praktinis protas, jei jis eina teorinio tyrinėjimo keliu, kartu yra ir grynasis praktinis protas. „Kiekvienas žingsnis, kuris žengiamas su grynuoju protu netgi praktinėje srityje, kur į subtilią spekuliaciją visai neatsižvelgiama, vis dėlto taip tiksliai ir savaime prisijungia prie visų teorinio proto kritikos momentų, tarytum jis buvo apgalvotai sumanytas vien tam, kad patvirtintų šią kritiką“ (1, 128).

Taigi bet kuri teisingai ir nuodugnai plėtojama kritinė teorija atitinka subtilią grynojo proto spekuliaciją, ir kritika, anot Kanto, kokią ji bebūtų, teorinė ar praktinė, yra mokslas. Be abejo, jei šis mokslas remiasi grynuoju protu.

Etikos mokslas ieško, kaip mes turime būti *verti laimės*. Taigi ieško ne kelių laimei pasiekti, o siekiančiojo vertumo: „Bet žmogus gyvena ir negali pakęsti, kad savo paties akyse taptų nevertas gyventi“ (1, 108).

Žmogaus vertės išsaugojimas ir veda į laimę. Kantas atskiria dvi vertes: padėties ir asmens vertę. Praradęs padėties vertę, žmogus dar gali išsaugoti asmens vertę, kurią atimti iš savęs gali tik jis pats. Tačiau tuo atveju moralinis

gyvenimas pranyktų negrižtamai. Asmens vertės išsaugojimas yra žmogaus pareiga. Ypač griežta yra kantiškoji pareiga – mėgavimosi gyvenimu dichotomija. Pareiga „turi savą dėsni ir savą teisimą“ (1, 108).

Tačiau supriešindamas pareigą ir gyvenimo malonumus, Kantas kalba ne apie visišką gyvenimo malonumų siekią, bet apie jų vyravimo panaikinimą. Malonumai, kurie neprivalo tapti gyvenimo tikslu, paliekami kaip pareigos vykdymo priemonė. Jie gali prisidėti prie pareigos jausmo pažadinimo ir palaikymo: „neaprepiama išmintis, kurios dėka mes egzistuojame, ne mažiau verta pagarbos dėl to, ką ji mums atsisakė išpildyti, negu dėl to, ką ji mums sutiko duoti“ (1, 173).

Taigi pareiga pati yra tikslas. Etika ir yra mokslas apie ją, apie žmogaus vertę. Kanto pabrėžiamame „vertume laimei“ pastebime dar ir kitą aspektą: vertumas laimei atskiriamas nuo laimės pasiekimo ir laimė – nuo malonumo. „Vertumas laimei“ nurodo į kantiškąją dorybės ir laimės dichotomiją, dorybę suprantant kaip nuostatą, palankią ar sutampančią su pareigos vykdymu (1, 179).

Taigi kantiškoji etika visų pirma yra mokslas apie žmogaus pareigą arba jo dorybę. Jau vien etikos apibrėžime ryšku, kad laimė, daugumos etinių teorijų pagrindinissvarstymo objektas, Kanto etikoje užima ne pagrindinę vietą. Laimė, kurią jis griežtai atskiria nuo malonumų, tegali būti tik nuolat siekiamas tikslas, prie kurio tik artėjama, bet kurio nepasiekama.

Kantiškajame etikos apibrėžime griežtai atskiriamos dvi sferos: pareigos ir malonumų, tikslo ir priemonių jam pasiekti. Kyla klausimas, kas šias dvi sferas jungia: kaip įmanomas perėjimas nuo galimo vien tik mąstyti iki jutimais suvokiamo pasaulio, nuo dorybės iki ja užtarnautos laimės. Praktinę veikimo sferą traktuojant tik kaip priemonę ar medžiagą pareigai, sprendimas tiek apie dorybę, tiek apie laimę paliekamas atskiram asmeniui, tiksliau, tai vyksta žmogaus vertės pasaulyje.

Praktinio proto teorija kyla iš to, ką Kantas vadina jausmu (*Gefühl*): pareigos jausmas, žmogiškosios vertės jausmas ir pan. Taip pat iš sugebėjimo (*Vermögen*): pažintinio sugebėjimo, sugebėjimo norėti. Kantas labai mažai paisyso empirijos, kuri jam tarnauja kaip medžiaga didaktikai, bet ne teoretizavimui. Empirinė patirtis tik tarnauja transcendentalinei, kuri yra bet kurios teorijos pagrindas.

Empirinių faktų subordinacija jutimams ir sugebėjimams, malonumo reikšmės nuvertinimas yra tos išvados, kurios gali plaukti iš kantiškojo etikos teorijos apibrėžimo. Ši atrodo esanti ne praktinė teorija, o praktinio proto teorija. Kantas neperžengia racionalumo srities ribos. Tiek teisė, tiek etika lieka praktinės teorijos, neturincios tiesioginio taikomojo pobūdžio. Tiksliau, jų

taikymas įmanomas vėl vien tik tarpininkaujant teoriniam protui. Taigi Kantas etiką plėtoja kaip proto, tiksliau, grynojo praktinio proto, teoriją.

Dauguma kritikų nurodo Kanto sąvokų painumą. Anot jo amžininko J. H. Schwabo, „Kanto raštai pilni prieštaravimų; ir šie prieštaravimai dažnai apima svarbiausias jo sistemos vietas“ (2, 2). Kitas Kanto kritikas laiške bičiuliui rašo: „Kokia prieštaravimų painiava kiekvienoje teorijoje! [...] Be abejo, net Tau, brangus drauge, nepakeliama darosi toje tirštoje tamsoje, kurią mums bandoma kaip dienos šviesą įbrukti.“ (3, 352).

Dažnai pabrėžiamas radikalus dviejų pasaulių atskyrimas tiek Kanto etikoje, tiek ir visoje jo filosofijoje. Dar A. Schopenhaueris tvirtino, kad Kantas, grįsdamas savo etiką, neleistinai neatsižvelgia į būtiną empirinę žmogiškojo asmens dalį (3, 354).

Dažnai išryškinamas ir ypatingas subjektyvumo akcentavimas, taigi intersubjektyvumo nepaisymas Kanto filosofijoje: „Moralinė disciplina yra gi Kantui savidisciplina, moralinė įstatymdavystė yra protu vykdomas žmonių apsisprendimas, auto-nomija griežtąja šio žodžio prasme“ (4, 36). Tą patį pabrėžė ir Kanto amžininkas C. L. Reinholdas, sakydamas, kad, remiantis jo teorija, „*moraliai blogas* elgesys būtų ne tik kad *nesuvokiamas*, bet netgi *neįmanomas*“ (3, 322).

G. F. W. Hegelis apie Kanto etiką atsiliepia dar griežčiau, sakydamas, kad kategorinis imperatyvas yra ne tik kad paviršutiniška sąvoka, bet „klaidinga, ir jis [kategorinis imperityvas] turi būti pripažintas nemoralumo principu“ (3, 330).

Būta bandymų parodyti ir praktinį Kanto etikos pritaikomumą. Pavyzdžiui, remiantis žymiuoju jo klausimu „Ką aš turiu daryti?“, mėginta atskleisti jo etinės teorijos galiojimą teisinėje praktikoje. Šis bandymas parodė, deja, kad šioje srityje kategorinio imperatyvo „kaip kriterijaus vertė apvilianti“ (5, 169).

Visos Kanto etikos problemišumą geriausiai apibendrina Th. Th. Nisters, parodydamas, kad Kantas: 1) neigiamai žiūri į natūralų žmogaus laimės siekimą; ši laimė atsiduria už jo teoretizavimo ribų; 2) neapmąsto viso žmogaus; moralumas atskiriamas nuo subjektyvių afektų ir polinkių; 3) nepaiso daugybės dalykų, kurie žmogaus gyvenime ypatingai svarbūs ir kurių turi paisyti žmogaus vienumu besiremianti praktinė filosofija (6, 11).

Mūsų amžininkai apmąsto kantiškosios etikos vietą tiek etinių teorijų, tiek visos Kanto filosofijos kontekste, pabrėždami pozityviasias jos puses: Kantas parodė, kaip galima „nuo socialinio konformizmo nepriklausoma etika ir kad moralumas neredukuojamas į politinius ar ekonominius oportunistinius svarytumus“ (7, 5), kartu „praktinio proto kritika yra užbaigiančioji Kanto filosofijos grandis“ (8, 70).

Dorybė

Dorybės (*Tugend*) sąvoka ne mažiau problemiška už etikos. Dorybė nuskomta taip: „...Kiekvienas moralinis tobulumas, kurį žmogus gali pasiekti, visada tėra dorybė, t. y. dėsni atitinkanti nuostata, išplaukianti iš *pagarbos* dėsniui, vadinasi, nuolatinio potraukio jį pažeisti, bent jau [nuostatos] negrynumo, t. y. daugelio netikrų (ne moralinių) paskatų laikytis dėsni priemaišos įsisąmoninimas, taigi su nusižeminimu susijęs savęs vertinimas“ (1, 152).

Taigi dorybė, anot Kanto, yra nuostata, atitinkanti dėsni, kita vertus, moralinio tobulumo rodiklis. Kadangi tobulumas niekada negali būti išbaigtas, tai ir pati dorybė yra progresuojanti. Čia išryškėja, kad dorybė yra ne tik nuostata, bet ir suvokimas to, kad dėsni ši gali ir neatitikti. Kaip matome, tai, ką Kantas labiausiai pabrėžia, kalbėdamas apie dorybę, yra dėsni (*Gesetz*), kitaip sakant, moralės dėsni, dar vadinamas dorove (*Sittlichkeit*).

Dėsni yra tam tikras būtinas tikrovės susietumas, besąlygiškai ir būtinai mums palieptas proto. Moralės dėsni taip pat parodo tam tikrą tikrovės susietumą, kitaip sakant, kyla iš moralinės tvarkos buvimo įsisąmoninimo. Jo reikšmę Kantas ypač pabrėžia: „Jei valia determinuojama *nors ir sutinkamai* su moralės dėsniu, bet tik jausmu [...], taigi determinuojama ne dėl dėsni, – tai poelgyje, tiesa, glūdės *legalumas*, bet ne *moralumas*“ (1, 90–91). Tik dėsni gali nulemti į veikimą nukreiptą žmogaus valią. Iškilus klausimui dėl šio dėsni objektyvumo, Kantas atsako, kad jis turi galioti kiekvienam, kas turi valią ir protą (1, 52).

Taigi grynąjį protą atitinkantis moralinis jausmas ir valią sąlygojantis sugebėjimas norėti yra Kanto etikos fundamentas; etika ir siekia to sugebėjimo išstobulinimo ir jausmo išgryninimo, t. y. painiavos iš jausmų pašalinimo. Tačiau jutimo ir veiklos netapatumo visiškai „išvengti negali ir labiausiai patyręs žmogus“ (1, 139). Kanto etika ir siekia parodyti, kaip galimas moralinį jausmą visiškai atitinkančios valios determinuotas veikimas.

Kokios yra grandys, jungiančios grynąjį protą su moralės jausmu bei moralės jausmą – su sugebėjimu norėti? Moralės jausmas – tai žmoguje esančio moralumo sugebėjimo atsakas į proto įstatymus (veiklą): „Tad šį jausmą (vadinamą moraliniu) sukelia vien tik protas. [...] Jis toks savitas, kad, atrodo, yra vien tik proto, būtent praktinio gryojo proto žinioje“ (1, 95).

Moralinį jausmą sukelia proto veiklumas, tiksliau, jis kyla iš įsisąmoninimo. Grynuoju protu pažadintą moralinį jausmą su sugebėjimu norėti sieja nuostata, kuri ne visada yra dorybė. Nuostata gali atitikti šį jausmą ar jam prieštarauti. Nuostata ir yra ta riba tarp empirinio ir galimo vien tik mąstyti pasaulio. Kadangi sugebėjimą norėti gali veikti ne tik moralinis, bet ir juslinis

jausmas, nuostata gali atitikti vieną arba antrą. Laisvės sferą Kantas ir aptinka ant šių dviejų pasaulių – proto ir jusliškojo – ribos. Tačiau dorybė yra siejama vien tik su moralės nuostata: „Moralinė nuostata būtinai susijusi su valios determinacijos *tiesiogiai dėsniu* įsisąmoninimu“ (1, 139). Priešinga jai prieštarauja pačiam moralumui ir jį sunaikina. Vadinasi, dorybė kyla tik iš laisvo paklusimo moralės dėsniui, kitaip, iš pagarbos moralės dėsniui jausmo.

Kaip Kantas pagrindžia dorybės būtinumą? Juk ji dažniausiai nėra maloni, netgi priešingai, neretai neša didžiausias nelaimės (1, 179), padėties vertės praradimą (1, 108) ir kitokias negeroves. Kas gali tarnauti paskata tam, kad laikytumės moralės dėsnių? Kantas, kitaip perklausdamas, atsako: „Nejaugi nėra žodžio, kuris žymėtų ne mėgavimąsi, kaip kad „laimė“, bet pasitenkinimą savo egzistavimu, laimės analogą, kuris būtinai turi lydėti dorybės įsisąmoninimą? Yra! Tai terminas *pasitenkinimas savimi*, kuris savo tikrąja reikšme visada nurodo tik negatyvų pasitenkinimą savo egzistavimu, kai įsisąmoninama, kad nieko nereikia“ (1, 140).

Dėl šio įsisąmoninimo kyla pakankamumo sau ar orumo jausmas, pasiekiamas autonomiškumas. Tik paklusęs moralės dėsniui žmogus tampa laisvas, kaip sako Kantas, laisvas nuo juslinio prieraišumo, suvokiantis savo egzistavimo pakankamumą. Taigi Kanto etikos atramos taškas ir idealas yra autonomiška, save sąlygojanti asmenybė. Dorybė ir nurodo jos autonomiškumo laipsnį.

Natūraliai dorybė nėra būtina, o kyla iš pagarbos dėsniui ir su nusizeminiu susijusio savęs vertinimo. Kantas supriešina grynąjį proto dėsni ir asmeniškumą, kitaip sakant, asmens empiriškumą. Dorybė atsiranda tada, kai asmens empiriškumas pajungiamas būtinam moralės dėsniui. Taigi proto ir empiriškoji dalys paprastai protingoje būtybėje siejamos atsitiktiniu santykiu. Toks žmogus yra dvilypis. Jis pirmiausiai yra asmenybė, nepriklausomas nuo viso gamtos mechanizmo, o tik po to – asmuo, priklausantis jutimais suvokiamam pasauliui ir, jei doras, pajungtas savo asmenybei. Šis žmogus, priklausęs dviems pasauliams, turi pagarbiai žiūrėti į savo aukštesniąją paskirtį.

Apibrėždamas dorybę kaip pagarbą dėsniui, Kantas ją estetizuoja. Ji yra neatskirama nuo ypatingo jausmo: žmogiškosios didybės, orumo, išskirtinumo pajutimo, kuriam konkretus empirinis turinys tik tarnauja jį sukeldamas, nepriklausomai nuo to, koks jis būtų. Šis jausmas, kuris, kaip jau dabar ryškėja, Kanto supratimu, ir yra laimės jausmas, – dorybės, pagarbos moralės dėsniui pasekmė. Dorybė nėra nei formalus, objektyvus ir būtinus moralės dėsni, nei jį atitinkantis turinys (savos egzistencijos pakankamumo pajautimas), o šių dviejų siejimas.

Tiriant, kaip Kantas „Praktinio proto kritikoje“ nusako dorybę, išryškėja du dalykai:

1) jis supranta žmogų kaip dvilypį; protas ir jutimiškumas nėra lygiaverčiai;

2) jo etinė teorija remiasi Newtono fizikos modeliu.

Šias dvi mintis būtina kiek plačiau paaiškinti. Svarbiausias Kanto etikoje yra laisvės klausimas. Tai tiesioginis atsakas į tuo metu vyravusią deterministinę Newtono mechaniką. O kad ši Kantą giliai veikė, pastebi daugelis jo filosofijos tyrinėtojų (9, 12). Tiek empirinis, tiek galimas tik mąstyti pasaulis, anot Kanto, yra griežtai determinuoti, abu pajungti kauzalumo principui. Pirmasis – gamtos kauzalumas, nepaliekantis laisvės žmogui kaip empirinei būtybei, antrasis – proto kauzalumas, būtini aprioriniai mąstymo dėsniai. Nei viename, nei kitame pasaulyje nėra vietos žmogaus laisvei, tam, kas žymėtų žmogaus kitiškumą tiek vien tik protu suvokiamo, tiek vien tik jutiminio pasaulio atžvilgiu. Iš žmogaus atėmus laisvo buvimo galimybę, jis prarastų savo tapatumą, nebūtų įmanomas ir analitinis mąstymas. Toks žmogus būtų tik veikiantis jutimais suvokiamame pasaulyje ar tik mąstantis vien grynosiomis kategorijomis, neturinčiomis jokio ryšio su jutimų pateikiama medžiaga.

Tačiau ryšio tarp šių diejų pasaulių Kantas ieško vadovaudamasis taip pat kauzalumo principu. Kadangi priežastinis dviejų pasaulių ryšys nėra griežtai nustatytas, galima teigti esant laisvą priežastingumą: „mes galėjome *ginti* vien tik *mintį* apie laisvai veikiančią priežastį, šią mintį taikydami būtybei jutimais suvokiamame pasaulyje, kiek ši būtybė, antra vertus, laikoma noumenu“ (1, 66).

Ši priežastis, kurią sąlygoja žmogiškoji laisvė, gali būti nukreipta tiek į mąstymą, tiek į jausmų pasaulį. Laisvę ir moralę Kantas sieja būtent su mąstymu. Kaip jis pagrindžia tokį empirijos nuvertinimą? Kodėl proto priežastingumas dėl laisvosios priežasties būtinai yra sąlygojantis empirinio žmogaus priežastingumo atžvilgiu? Kanto etikoje tai beveik nepagrindžiama. Pirma, malonumui vieta atrandama tik empiriniame pasaulyje, taip panaikinant esminį skirtumą tarp jutimų ir jausmų. Antra, Kantas kalba apie sau pakankamą laisvę bei valią kaip valią, vadinasi, neveikiamą nei empiriškumo, nei grynojo mąstymo dėsnų, sugėbančią nulemti save pačią, nepriklausomai nuo jokio priežastingumo, tačiau būtinai paklūstančią grynojo praktinio proto dėsniumi. Dorybė yra ne jos tikslas, o padarinys, tolesnis įforminimas. Todėl ir visoje Kanto etikoje, besiremiančioje savipakankamumo principu (savipakankamas mąstymas ir jį atitinkanti valia), dorybė, priešingai, yra išvestinė. Gero-blogo poelgio dichotomija atsiranda jausmų, malonumo-nemalonumo, vadinasi, em-

piriniame pasaulyje, todėl yra visai nesvarbi, palyginus ją su aukštesniojo ir žemesniojo *sugebėjimo* norėti dichotomija.

Taip dorybė Kanto „Praktinio proto kritikoje“, kurioje labiausiai pabrėžiamas savipakankamumo principas, užleidžia vietą tiesiogiai su ja susijusioms laisvei, orumui, žmogiškajai didybei, kurios taip pat yra jausmai, tačiau neturintys jokio empirinio sąlygotumo. Jas Kantas vadina formomis. Kantiškoji dorybė nėra konkreti, o *polinkis* moralės dėsniui vykdyti, laisvės principui įgyvendinti, valios atitikimas laisvei ar valios laisvė. Laisvė yra dorybės forma, vadinasi, ir esminis jos sandas. Laisvės absoliutumas ir yra kantiškosios dorybės idealas.

Kanto tyrinėtojai ir kritikai apie dorybės sąvoką paprastai tik užsimena. Tuo tarpu kantiškoji laisvės sąvoka ar autonomija yra pagrindinė tyrinėjimų tema. Kaip pabrėžia Bocherstette, „priešingai pozityvizmui, idealizmas nuo pat pradžių kalbėjo apie laisvę“ (10, 369). Kad laisvė yra svarbiausia Kanto etikai, teigia daugelis: „etikos galimybė priklauso nuo laisvės galimybės“ (11, 42), laisvė esanti raktas visai Kanto metafizikai (12, 21). Dorybė jau yra laisvės išvestinė; autonomiškas ar laisvas elgesys ir yra dorybė: „Dorybė yra ne moralinis gėris; ji implikuoja savityrą ir savęs peržengimą“ (13, 65).

Kaip išimtinė dorybės charakteristika nurodomas jos buvimas „aukščiau-siuoju ryšiu“ (14, 124), galėtume pridėti, tarp proto ir moralinio pasaulio, o ne tarp proto suvokiamo ir empirinio pasaulio. Tarp pastarųjų dorybė nustato griežtą ribą (15, 96), prioritetą suteikdama pirmajam: „Taip pat ir kantiškojoje dorybės sąvokoje polinkiai suvokiami kaip moralinės kliūtys, nes čia jis (Kantas – N. P.) negali įsivaizduoti, kad pilnatvės siekią polinkiai gali turėti pozityvios įtakos žmogaus moralei“ (16, 104). Dorybė yra laisvės galimybės, esančios žmogui, plėtojimas.

Laimė

Dorybė, anot Kanto, yra nuostata, atitinkanti praktinio proto dėsni. Taigi, kaip ir šis, esanti pati sau pakankama ir neturinti jokio kito ją išoriškai sąlygojančio ar nukreipiančio tikslo.

Kadangi svarbiausias Kanto etikoje yra autonomiškumas, priešstatytas gamtinio priežastinio sąlygotumo principui, Kantas pateikia ir naują laimės formulotę. Pagrindinis klausimas, kuris kyla, yra šis: koks yra laimės ir dorovės ryšys, arba, tiksliau, kaip galimas jų atitikimas Kanto „Praktinio proto kritikoje“ išdėstytoje etinėje teorijoje?

1. *Laimė, kategorinis imperatyvas ir valia.* „Būti laimingai – tai kiekvienos protingos, bet baigtinės būtybės būtinas poreikis, ir, vadinasi, neišvengiamas jos *sugebėjimo* norėti determinantas“ (1, 38).

Laimė yra poreikis, bet ne tikslas ir siekių priežastis. Tačiau ji negali būti poelgių priežastis. Žmogaus poelgi, anot Kanto, lemia proto dėsnis. Jį diktuojančią taisyklę vadina imperatyvu: „Bet būtybei, kuriai protas nėra vienintelis valios determinantas, ši taisyklė yra *imperatyvas*, t. y. taisyklė, kurią apibūdina privalėjimas, išreiškiantis objektyvią pricvartą [vienaip ar kitaip] pasielgti, ir kuri reiškia, kad jei protas visiškai determinuotų valią, neišvengiamai turėtų būti pasielgta pagal šią taisyklę“ (1, 31).

Čia kalbama apie imperatyvo formą, kitaip sakant, jo ribas, kilimo šaltinį. Šis ir yra valios ir proto neatitikimas, pastebimas žmogiškojoje būtybėje. Imperatyvas yra proto diktuojamas privalėjimas. Kartu imperatyvas yra objektyvus, nes kyla iš proto determinavimo ir galioja visoms žmogiškosioms būtybėms. Tik todėl, kad imperatyvas yra visuotinė praktinė taisyklė, jo turinys jau nebėra subjektyvus kaip kad maksimos, tad pagal jį vertinami poelgiai, juo pagrindiama visa etika.

Tačiau jei taip, tai apie poelgi galime spręsti tiek iš proto, tiek iš valios pozicijų. Pirmuoju atveju klaustume, teisingas jis ar klaidingas (ar atitinka dėsnį), antruoju – geras ar blogas (padarinio atžvilgiu). Šis imperatyvo dvilypumas verčia Kantą atskirti kategorinį ir hipotetinį imperatyvą. „O patys imperatyvai, jei jie sąlygoti, t. y. determinuoja valią ne tiesiog kaip valią, o tik norimo padarinio atžvilgiu, t. y. jei jie hipotetiniai imperatyvai, – jie, tiesa, yra praktiniai paliepimai, bet ne dėsniai“ (1, 31).

Abu imperatyvus vienija jų forma, jų liepimo pobūdis, proto įsakumas valiai, juos skiria to įsakumo laipsnis. Kategorinis imperatyvas determinuoja valią kaip valią, absoliučiai, dėl to absoliutumui jis tik ir gali būti vadinamas dėsniu. Hipotetinis imperatyvas determinuoja valią padarinių atžvilgiu, palikdamas daug vietos atsitiktinumui, priklausomybei nuo „valiai atsitiktinai primestų sąlygų“ (1, 32). Kategorinis imperatyvas yra grynasis dėsnis, hipotetinis – išvestinis.

Kategorinio imperatyvo (grynojo praktinio proto pagrindinio dėsniu) turinį Kantas suformulavo taip: „Elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų kartu būti visuotinio įstatymų leidimo principas“ (1, 45). Toks proto dėsnis yra ne tik kad absoliutus, bet ir visuotinis. Šis visuotinis jo absoliučią formą atitinkantis turinys ir rodo tai, kad kategorinis imperatyvas – kartu ir praktinis dėsnis, proto įsakymas į praktinę veiklą nukreiptai valiai kaip valiai. Du pagrindiniai jo bruožai ir yra jo visuotinumas (objektyvumas) ir absoliutumumas (dėsniu forma).

Jis privalo tiesiogiai determinuoti valią. Galimi ir kiti, atsitiktiniai ir subjektyvūs, valios determinantai. Kalbėdamas apie valią, Kantas pirmiausia klau-

sia: „ar vien tik gryojo proto paties savaiame pakanka determinuoti valiai, ar jis gali būti valios determinantu vien tik empiriškai sąlygotas?“ (1, 27).

Valia yra „sugebėjimas determinuoti savąjį priežastingumą“. Taigi klausimas keliamas apie valios, kuri pagal apibrėžimą yra savojo priežastingumo determinantas, determinuotumą. Jei valią nulemia empiriškai sąlygotas protas, tai neįmanoma tiek valios laisvė, tiek bet kuri mokslinė etikos teorija. Šį uždavinį – apginti valios laisvę – ir turi atlikti praktinio proto kritika, atskirianti gryojo proto praktinį taikymą nuo empirinio sąlygotumo. Kokie, Kantu nuomone, yra galimi empiriškai valios lėmėjai? Laimė, kaip parodo Kantas, paprastai siejama su empiriškumu: „Ką būtent kiekvienas laiko savąja laime – tai priklauso nuo jo savito malonumo ir nemalonumo jausmo, ir netgi to paties subjekto požiūris į tai priklauso nuo poreikio skirtingumo, keičiantis šiam jausmui“ (1, 38).

Laimė niekaip negali būti dėsnis, nes jos trokštant svarbiausia yra jos materija. Kategorinis imperatyvas yra visuotinis ir absoliutus, tuo tarpu laimė – subjektyvi, o žmonių vienbalsiškumas jos atžvilgiu gali būti tik atsiktinis. Ji galėtų būti praktinis dėsnis, bet tarnaujantis tik mūsų norams tenkinti, neturintis grynos, sau pakankamos gryojo praktinio dėsnio formos.

Laimę, tokią, kokia ji paprastai manoma esanti, Kantas ir prieštato save determinuojančiai valios laisvei: „visi valios determinantai, išskyrus vienintelį grynąjį praktinio proto dėsni (moralės dėsni), yra visiškai empiriniai ir, vadinasi, kaip tokie, priklauso laimės principui“ (1, 114). Pastarieji determinantai neprivalo sąlygoti valios. Tačiau laimė yra kiekvienos protingos būtybės poreikis. Kadangi laimės neaptinkame būtinumo ir visuotinum sferoje, tai turime manyti, kad jos poreikis, kuris ir siekia būti žmogaus valios determinantu, kyla iš šios protingos būtybės baigtinumo. Ir sugebėjimas norėti, kurį ši laimė determinuotų, būtų žemesnysis sugebėjimas norėti.

Kantas, kalbėdamas apie žmogų, pirmiausiai dėmesį kreipia į jo ribotumą, tai aiškindamas kaip trūkumą, ir ieško žmogiškojo idealo buvimo sąlygų. Idealus yra tiek kategorinis imperatyvas, tiek save determinuojanti valia. Tačiau laimė yra būtinas determinuojantis poreikis. Kantas, pradėjęs nuo laimės svarstymų, nuo empiriškumo, išgryni. a patį determinuotumo, siekio ir sugebėjimo principą, nepalieka vietos laimei, kuri gali būti tik poelgio pasekmė. Didžiajai daliai etikų laimė ar žmogiškoji laimė buvo ir yra pagrindinis apmąstymų dalykas, nurodomas kaip svarbiausia kiekvieno žmogaus siekiamybė.

Kantas, laimę paskelbdamas empiriniu elgesio sąlygotumu, sugebėjimo norėti objektu, *asmeniškumą* priešstatydamas gryojo proto determinavimo objektyvumui, etikoje įvykdo kopernikiškąjį posūkį, laimei nesuteikdamas ne tik kad vienintelio, bet ir galimo idealaus elgesio determinatoriaus vaidmens.

Nepaisant to, kaip kritiškai pastebi M. Kroy, „kantiškoji imperatyvo sąvoka [...] tęsia ilgą intelektualinę tradiciją, kuriai jis žinojo priklausęs“ (17, 25). Kyla klausimas, ar jo praktinėje teorijoje laimė užima tik šią siaurą vietą?

2. *Laimė, dorovė (moralės dėsnis) ir dorybė.* „Skirti laimės teoriją ir dorovės teoriją, iš kurių pirmosios empiriniai principai sudaro visą pamatą, o antrosios nesudaro nė mažiausio priedo, – pirmoji ir svarbiausioji gryojo proto analitikos pareiga“ (1, 113). Tiek dorovė, tiek laimė empirijos sferoje neatitinka viena kitos, tačiau numanomas to atitikimo būtinumas. Dorovės dėsnis gali būti įgyvendintas per dorybę, kuri yra dėsnį atitinkanti nuostata. Kantas teigia: „ir vis dėlto dorybė čia tik dėl to tiek daug verta, kad ji tiek daug kainuoja, o ne dėl to, kad ji kažką duoda [...], kad iš poelgio paskatos pašalinama visa tai, ką žmonės galėtų laikyti laime“ (1, 179–180).

Dorybė – tai dorovės dėsnio laikymasis. Tobula dorybė – tai visiškai praktinio proto imperatyvo įvykdymas. Aiškiausiai dorybė matoma ir net kelia susižavėjimą tada, kai tampa intelektualine prievarta natūraliems polinkiams, t. y. tada, kai veikia priešingai žmogiškosios laimės supratimui.

Pati dorybė yra protingosios dorybės pareiga (1, 152). Dorybė praktiškai realizuoja jos sugebėjimus ir gryojo praktinio proto dėsnius. Dorybė galima tik dėl laisvės buvimo. Įdomu, kad laisvę Kantas aptinka valios savęs determinavimo sferoje, o ne dorybėje, kaip žmogiškosios nuostatos pasirinkimo sferoje. Pastaruoju atveju laisvė jau būtų subjektyvi, vadinasi, empiriška. Kanto aprašyta laisvė yra ne pasirinkimo, o į begalybę nukreipto paklusimo žmogiškajam privalėjimui laisvė. Tai – paklusimo moralės dėsniumi laisvė.

Akivaizdus tokio laisvės suvokimo radikalumas: laisvė tiesiogiai siejama, atrodo, su jos priešybe – visišku sąlygotumu. Tačiau ši laisvė yra objektyvi, visuotinė, sąlygotumas – subjektyvus, individualus. Kitaip sakant, sąlygotumas yra valios laisve apribota savivalė. Taigi laisvė yra formuojantis praktinis principas, o ne poelgio priežastis.

Dorybė tiesiogiai nesiejama su laime. Ji yra žmogiškosios pareigos vykdymas, laisvės įgyvendinimas. Todėl iš dorybės kyląs poelgis laimės gali ne tik kad neatnešti, bet ir jai tiesiogiai prieštarauti. O jei ji laimę ir atneštų, ši būtų tik atsitiktinė, vadinasi, neturinti didelės reikšmės etinei teorijai, nes Kanto etinės teorijos atspirties taškas ir svarstymų pagrindas yra autonomiška, save sąlygojanti asmenybė, pavaldi tik gryniesiems praktiniams dėsniams.

Kantas aiškiai išsako ir tai, kad laimės būtinai nesąlygoja ir grynasis praktinis proto dėsnis: „Bet moralės dėsnis pats savaime laimės vis dėlto nežada: laimė, pagal gamtinės tvarkos apskritai sąvokas, nebūtinai susijusi su šio dėsnio laikymusi“ (1, 152). Todėl ir visa Kanto etika yra principų ir pagrindų teorija, o ne pamokymų sąvadas: „O iš to išplaukia, kad etikos pačios savaime

niekad nereikia traktuoti kaip laimės teorijos, t. y. kaip instrukcijos, kaip būti laimingam; juk etika turi reikalą vien tik su protą atitinkančia laimės sąlyga (*conditio sine qua non*), o ne su priemone jai pasiekti“ (1, 154). Etika yra visų pirma mokslas, imperatyvi moralės dėsnių teorija. Vadinasi, tik moralės dėsnis yra kiekvienos praktinės teorijos grynas šaltinis ir tvirtas pagrindas. Laimė, kalbant apie praktinės teorijos galimumą, nėra lemianti.

Kaip matome, laimės negarantuoja moralės dėsnis, į ją nėra nukreipta laisvė, ją tik atsitiktinai gali pasiekti dorybė. Laimės, idealios, atitinkančios autonomiškos asmenybės savipakankamumą, tarp būtinų elgesio determinantų neaptinkame: „visi materialūs principai, kurie laisvo pasirinkimo determinantą sieja su malonumu arba nemalonumu, patiriamais dėl kokio nors objekto tikrumo, yra visiškai vienarūšiai, nes juos apima savimeilės ir asmeninės laimės principas“ (1, 34). Ji neišvengiamai priklauso nuo poelgio pasekmių, empirinio objekto tikrumo, kuris ne būtinai, bet atsitiktinis. Taip yra todėl, kad „mums duotas galimo vien tik mąstyti pasaulio tikrumas, duotas apibrėžtai praktiniu atžvilgiu, o šis apibrėžtumas, kuris teoriniu tikslu būtų transcendentinis (išeinantis už patyrimo ribų), praktiniu tikslu yra imanentiškas“ (1, 127).

Tačiau bent jau idealios laimės buvimo galimybę būtina pripažinti kaip idealų turinį, užpildantį moralės dėsnių idealią formą ir realizuojantį žmogui būdingą (to Kantas neginčija) laimės siekį.

Kanto kritikai išsako įvairias nuomones dėl jo laimės sampratos. Kai kurie pabrėžia, kad pasisakymai apie laimę neaiškūs, teoriškai nepagrįsti (18, 119). Pastebima taip pat, kad Kantas mažai kreipia dėmesio į natūralų žmonių laimės siekimą, šiam priešstatydamas iš laisvės kylantį žmonių savęs sąlygojimą, lemiantį jų gerovę (6, 260).

Kita vertus, parodoma, kad Kanto etika pirmiausia ir kalba apie laimę. G. Praussas pažymi, kad kantiškojoje autonomiško poelgio sampratoje autonomija pirmiausia reiškia autonomiją laimei (19, 110). Tvirtinama, kad kantiškoji įstatymišką pobūdį turinti laisvė ir moralumas neišvengiamai susiję su laime (11, 93). Visa tai apibendrinę, ką M. Albrechtas mano esant svarbiausiu Kanto etikoje: „dorybė neatneša laimės, o padaro laimės *vertę*“ (14, 22).

Dažnai išsakoma mintis, kad Kantas siekia parodyti, jog tiek laimė, tiek moralė turi bendrą laimės šaltinį ir tik dėl to išryškina viena kitos ribas: „Moralumo principai privedami iki paties jų šaltinio, tik dėl to įmanoma išgryninti visus laimės principus“ (20, 104). Šis teiginys tiesiogiai nurodo į dar „Etikos paskaitose“ išsakytą Kanto programinę mintį, kad „žmogus pats savyje turi savo laimės šaltinį“ (21, 89).

O kai kada bandoma parodyti, kad didžiausias Kanto dėmesys krypsta į visuomenę ir kad jis siekia įrodyti tokios visuomenės, „kurioje kiekvienas yra gerbiamas“ (22, 48) galimumą: juk žmogus, protinga būtybė, savos laimės gali siekti tik tada, kai kartu sukuria palankias sąlygas kitų laimės siekimui, kai kitų laimė jam yra tikslas (9, 133). Kaip tai išsprendžia pats Kantas?

Aukščiausiasis gėris

Moralės dėsnis ar dorovė kaip elgesio determinatorius Kanto teorijoje, kaip matėme, užima svarbiausią vietą. Koks yra jo ir laimės santykis, juk tiek dorovė, tiek laimė (nors ir empiriškai) yra būtini.

„Laimė ir dorovė yra du specifiniai visiškai *skirtingi* aukščiausiojo gėrio *elementai* ir, vadinasi, jų junginio negalima pažinti *analitiškai* [...]; tai – sąvokų *sintezė*“ (1, 135). Dėl to ir klausimas, kaip aukščiausiasis gėris *praktiškai* galimas, lieka neatsakytas. Aukščiausiojo gėrio sąvokoje tiek laimė, tiek dorovė yra visiškai tapačios, praktiškai (empiriškai) jos išsiskiria. Iš šių dviejų elementų junginio sintetiškumo seka, kad praktikoje jie nebūtinai turi atitikti vienas kitą kaip priežastis ir pasekmė. Aukščiausiojo gėrio buvimas niekaip negali būti išvestas iš patyrimo: „A priori (moraliai) būtina *aukščiausiąjį gėrį sukurti valios laisve*, vadinasi, ir jos galimybės sąlyga turi remtis vien tik aprioriniais pažinimo pagrindais“ (1, 135).

„Mūsų, žmonių, stebiniai niekaip negali būti kitokie kaip tik jusliniai, taigi jie įgalina pažinti objektus ne kaip daiktus pačius savaime, o tik kaip reiškinius, kurių to, kas sąlygota, ir sąlygų eilėje niekaip negalima aptikti to, kas besąlygiška“ (1, 129). Dėl šio sąlygiškumo bei besąlygiškumo supainiojimo ir kyla proto konfliktas su pačiu savimi. Iš to kyla, kaip galime spręsti, ir visos etinės problemos bei neaiškumai, kurie yra tik regimybė ir todėl pašalintini „viso gryojo proto išsamia kritika; tad gryojo proto antinomija, atsiskleidžianti jo dialektikoje, iš tikrųjų yra palankiausias suklydimas“ (1, 129).

Gryojo praktinio proto moralės dėsnį atitinka besąlygiškas totalus objektas – aukščiausiasis gėris. Antinomija (proto konfliktas) ir kyla iš to, kad aukščiausiasis gėris empiriniame pasaulyje gali būti siekinys, o ne pasiekimas. Dorybės ir laimės, dviejų aukščiausiojo gėrio elementų praktinis netapatumas yra akivaizdus. Ši antinomija yra tik dalinė, nes, kaip pabrėžia Kantas, aukščiausiasis gėris, autonomiškos valios siekinys, yra transcendentalus. Iš kitos pusės, laimės ir dorovės ryšio atsitiktinumą gamtoje gali atsverti tai, jog „nėra neįmanoma, kad egzistuoja jei ne tiesioginis, tai bent jau tarpiškas (tarpininkaujant galimam vien tik mąstyti gamtos kūrėjui) ir, be to, būtinas ryšys tarp nuostatos dorovingumo, kaip priežasties, ir laimės, kaip padarinio, jutiškai suvokiamame pasaulyje“ (1, 137).

Jau vien šios galimybės buvimas galėtų antinomiją išspręsti, taigi išaiškintų prieš tai buvusį transcendentalinių ir empirinių dalykų supainiojimą. Jau vien dorovės dėsnio determinuotas poelgis dėl šio savo determinuotumo, nepriklausomai nuo empirinių jo pasekmių, žymi ir laimės realizavimą. Tačiau kadangi protingosios būtybės yra empirinės, į empirinį pasaulį nukreipta ir jų veikla, aukščiausiasis gėris niekada negalės būti pasiektas galutinai, o bus nuolatinis valios laisve determinuojamų poelgių tikslas. Autonomiškos valios savideterminacija, šio determinuotumo *įsisąmoninimas* ir atneša tai, ką Kantas vadina „mėgavimusi pačia laisve“. Mėgavimasis panašus į palaimą, „kiek būtent bent jau savosios valios determinacija gali būti laisva nuo jų (polinkių ir poreikių – N. P.) įtakos; vadinasi, bent jau savo kilme jis analogiškas tam pakankamumui pačiam sau, kurį tegalima priskirti aukščiausiai esybei“ (1, 141).

Tačiau dorovė ir laimė abipusio ryšio plotmėje nėra lygiavertės. Pirmoji yra svarbesnė ir lemianti. Tik dorybingas elgesys neša laimę, bet ne priešingai. Dorovė yra „pirmasis gėris“, o laimė – tik jo, nors ir būtinas, sekmuo.

Kadangi grynasis praktinis protas negali visiškai išaiškinti aukščiausiojo gėrio buvimo būtinybės poelgiams, priklausantiems jutimais suvokiamam pasauliui, Kantas pasiūlo tai, ką vadina nesugebėjimo ar protingosios būtybės ribotumo kompensacija kaip dalyką, esantį ne mūsų galioje. Pasiūlo kaip grynojo praktinio proto postulatus. Mums svarbu tai, kas postuluojuama apie laimę, antrąjį aukščiausiojo gėrio elementą: „*laimė* – tai toks protingos būtybės būvis pasaulyje, kai per visą jos egzistavimą *viskas vyksta pagal jos norą ir valią*“ (1, 148). Grynasis praktinis protas, pripažindamas laimės galimybę, pagrindžia tikėjimą, nes teigia būtybės, pagal kurios norą ir valią viskas vyksta pasaulyje, t. y. Dievo, egzistavimą.

Postulatai yra ne kas kita, kaip būtinos prielaidos tam, kad būtų galutinai pašalinti visi proto prieštaravimai. *Taip protas, savo sugebėjimus projektuodamas į empirinį pasaulį, peržengia ribotas empirinės būtybės egzistavimo ribas. Ten ir atrandamas grynojo praktinio proto objekto besąlygiškas totalumas, vadinamas aukščiausiuoju gėriu.*

Vėlesni Kanto etiniai svarstymai

Žymesni Kanto po „Praktinio proto kritikos“ parašyti, daugiau ar mažiau susiję su etika veikalai yra „Dorovės metafizika“ (Die Metaphysik der Sitten, 1797), „Religija vien tik proto ribose“ (Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßer Vernunft, 1793), „Fakultetų ginčas“ (Der Streit der Fakultäten, 1798), „Antropologija pragmatiniu požiūriu“ (Antropologie in pragmatischer Hinsicht, 1798) ir po mirties išleistas paskutiniaisiais gyvenimo metais para-

šytų fragmentų rinkinys „Opus postumum“.

Vėlesniuosiuose veikaluose Kantas svarsto tas pačias etines problemas išsamiai, tačiau ne taip giliai kaip „Praktinio proto kritikoje“. Dorybė dažniausiai nurodoma esanti moralinis tvirtumas vykdant savo pareigą (23, t. 12, 437) ar kaip asmeninis moralinis žmonių sugebėjimas (23, t. 11, 286). Įdomu, kad vėlesniuosiuose veikaluose Kantas pabrėžia dinaminį elementą etikoje. Antai teigiama, kad moralinė pareiga niekada neturi „tapti įpročiu, bet visada turi iš naujo ir pirmapradiškai kilti iš mąstymo (Denkungsart)“ (23, t. 12, 437). Ir laimė siejama nebe su empiriškumu, o įpročiu: iš vienos pusės, asmeniniu, iš kitos – visuotiniu. Pirmu atveju laime vadinamas „sukurtosios būtybės pripratimas prie sąlygų, kuriose ji buvo gimusi ir užaugusi“, antruoju – laimės sąvoka vartojama pažymėti visuotinam publikos (Publikum) tikslui, dėl kurio ji yra susitarusi ir kuris žymi jos pasitenkinimą esama padėtimi (23, t. 11, 145).

Kantas daug daugiau dėmesio skiria antropologiniam etikos aspektui. Su tuo susijęs ir jo ypatingas domėjimasis pedagogika, nes tai, kad „dorybė gali būti tik įgyta (o ne įgimta), seka jau iš pačios jos sąvokos“ (23, t. 8, 617). Kantas labiau pradeda pabrėžti žmogaus jausenas, jų reikšmę moralės jausmui pažadinti, o ne protą. Todėl jo etiniai svarstymai nebeturi tokio griežto aiškumo kaip „Praktinio proto kritikoje“. Antai Dievo, kurio buvimas įrodomas moraliniu dėsniu, idėja atneša žmonėms naują pasaulį. Žmogus „jaučiasi kitam pasauliui (Reich) sukurtas, lyg prasmės ir supratimo pasauliui – būtent moraliniam pasauliui, Dievo pasauliui. Jis dabar atpažįsta savo pareigas kaip dieviškuosius įsakymus ir taip kyla jame naujas pažinimas, naujas jausmas, būtent religija“ (23, t. 11, 345–346). Taip nuo grynojo proto dėsnių pereinama prie religinio jausmo, moralės ir religijos riba pasidaro sunkiai atsekama.

Geriausiai Kanto minties kaitą rodo jo vėliausiai parašyti ir į „Opus postumum“ surinkti fragmentai. Čia teigiama, kad net žmogus yra idėja: „Žmogus su savuoju laisvės principu pats yra tikra grynojo proto, kuriam kategorinis imperatyvas užtikrina realumą, idėja, kartu jis yra ir noumenas“ (24, 246). Dievo buvimas jau nepostuluojuamas kaip imanentiškas žmogui: „Dievas yra moraliniame-praktiniame prote, vadinasi, idėjoje, teigiančioje žmogaus pareigų ir teisių buvimą. Tačiau jis nėra už žmogaus esanti būtybė“ (25, 824). Todėl ir moralinis imperatyvumas bei proto dėsnių diktuojuama tvarka yra dieviškumas žmoguje. Kantas pateikia net tokį Dievo buvimo postulatą: „Mintis apie jį kartu yra tikėjimas juo ir jo asmeniškumu“ (25, 776). Taip teigiamas minties ir jausmo tapatumas, bet ne pateikiamas Dievo egzistavimo įrodymas. Kantui iš pat pradžių rūpėjo jausmo, tiek moralinio, tiek laimės tikrumas, tai yra atitikimas idealiai formai, vėliau – dieviškajam įstatymui. Teigdamas minties ir jausmo apie Dievą tapatumą, Kantas jau kitaip pagrindžia mo-

raľę. Laimę pradedama suprasti kaip laisvės priešybę, laisvo mąstymo trūkumas. Galima numanyti, kad ir dorovę apibrėžiama per tikėjimą, nes sakoma: „Tai, kad mes privalomus dėsnius verčiame maksimaliai, yra neišvengiamybė, priklausanti dorybei. Tai, kad mes šį privalomumą paverčiame elgesio paskata, yra pati dorybė“ (26, 472). Vien tik protas priversti laikytis moralinio dėsniu negali.

Kantas vėlyvuosiuose darbuose tiek proto, tiek moralinius dėsnius apmąsto aukščiausio absoliutumo požiūriu. Bet kurią idėją jis kildina iš Dievo idėjos, o jausmą – iš tikėjimo, tiksliau, protu paremto tikėjimo šia idėja, tikėjimo, kuris užpildo idėjos turinį: „Dievas yra moraliai-praktiškai pats sau įstatymdavus protas“ (26, 145). Tiek žmogus, tiek pati moralė apibrėžiama per santykį su Dievu. Dievas ir yra asmeniškumo principas žmogiškajame protė. Žmogus pasirodo esąs ne tik vienintelė laisva gyvoji būtybė, bet dėl savo laisvo proto užimanti išskirtinę ir būtiną vietą Visatoje. Šiuos žodžius Kantas kartuoja ypač dažnai: „Dievas, pasaulis ir šiuos du objektus siejantis subjektas, mąstanti būtybė pasaulyje“ (26, 34).

Paskutiniųjų Kanto veikalų mintys labai prieštaringos, tas pats sakinytis čia gali būti patvirtintas ir paneigtas. Terminų painiojimą kritikai dažniausiai aiškina Kanto senatve (25, 825). Su tuo nesinorėtų visiškai sutikti. Prieštaravimai gali būti aiškinami tuo, kad Kantas žengia už tų proto ribų, kurias buvo apibrėžęs tiek praktinio, tiek teorinio proto kritikose.

Išvados

Pagrindinį etinės teorijos siekį, besiskiriantį nuo visų kitų filosofų bandymų, Kantas suformulavo dar etikos paskaitose 1770 metais: „Visi senieji filosofai iš žmogaus nereikalavo daugiau kaip tik tiek, kiek galėjo leisti jo prigimtis, tačiau jų taisyklė nepasižymėjo grynumu“ (21, 79). Kantas ieško grynos, paremtos vien tik protu ir iš jo dėsnių kylančios etinės taisyklės, taip pat gryno tiek laimės, tiek dorybės, tiek moralės apibrėžimo. Kantas „Praktinio proto kritikoje“ siekia pagrįsti etinės taisyklės galimumą ir parodyti, kad šios taisyklės galiojimas praktiškai galimas. Praktinio proto kritika nukreipta į tai, kad parodytų etinės taisyklės galiojimo ribas. Žmogaus elgesio ribos yra jo racionalumas ir empiriškumas. Žmogus siekia laimės, bet šis natūralus laimės siekimas dažnai prieštarauja jo pareigai laisvei, tam, kas jį daro išskirtine būtybe. O dėl žmogaus išskirtinumo Kantui nekyla abejonių, tai yra jo pradinis taškas: juk tik ši būtybė tiesiogiai duota mums pažinti. Šios būtybės savimonės (proto) buvimo faktas įgalina tiek pažinimo, tiek etinės teorijos atsiradimą. Todėl šią būtybę Kantas ir vadina protingąja. Protingosios būtybės baig-

tinumą, t. y. empiriškumą, aiškindamas kaip trūkumą, jis jam gali priskirti tik negatyvaus etinio elgesio veiksnio vaidmenį.

Kantas, į pirmą vietą iškeldamas žmogaus protingumą ir žmogų sutapatindamas su asmenybiškuoju jo sandu, praranda žmogaus realumą, kartu ir praktinį viduje neprieštaringos etikos įtikinamumą. Jo etinė teorija, kad ir kaip akcentuodama jausmo reikšmę etinei didaktikai, jei tokio tikslo ir siekė, pažadina protą, o ne moralinį jausmą. Ši teorija ir apeliuoja į protą. Kantas tik gyvūniškam padarui prieštato protaujantį subjektą, turintį nepriklausomą gyvenimą. Jam ypač svarbu tai, ką jis vadina „įsisąmoninimu“. Kantui pats proto principas yra pirmiausias ir svarbiausias, žmogų darantis protinga būtybe, išskiriantis jį kaip asmenybę ir iškeliantis virš nesuskaičiuojamos pasaulių daugybės.

Suvokus šį išskirtinumą ir vykdant proto imperatyvus, pasiekiami dorybė, kurios įsisąmoninimas yra laimė. *Tik aukščiausiojo asmeninio sąmoningumo dėka žmogus, savo veikloje tobulindamas dorybę, t. y. sąmoningai paklusdamas visuotiniam ir absoliučiam dėsniui, gali būti ir laimingas.* Todėl suprantama, kodėl ir filosofiją, kiek protas siekia paversti ją mokslu, Kantas vadina aukščiausiojo gėrio doktrina (1, 130).

Moralės dėsniui ir valios, vien tik mąstyti galimo ir empirinio pasaulio, sprendimo apie poelgį ir poelgio vykdymo, imperatyvo ir polinkių neatitikimas, protingosios būtybės dvilypumas yra Kanto etinės teorijos šaltinis. Ši teorija ir siekia tuos prieštaravimus įveikti: parodyti, kaip galima gryna elgesio taisyklė, kas garantuoja asmenybės autonomiją. Ši viską jungianti grandis yra proto sprendimas ar suvokimas, kuris subjektyvus, nes nusprendžia dėl visuotinai galiojančio praktinio proto dėsniui, ir laisvas, nes nėra būtinai duotas. Šio sprendimo ar įsisąmoninimo dėka ir nustatomas būtinas ryšys tarp dorovės dėsniui ir valios, dorybės bei laimės.

Kanto kritikai, nors ir pabrėžia ypatingą racionalumo reikšmę jo filosofijoje (27, 71), retai suvokia visą racionalumo svarbą jo etikai. Iškeldamas laisvės principą, Kantas išplėtoja grynojo praktinio proto teoriją, kurioje tiek grynasis, tiek praktinis protas dorybės nuostatos dėka atitinka vienas kitą. Tiek atitikimo, tiek racionalumo principus Kantas ypač pabrėžia ir vėlyvuosiuose savo darbuose.

Literatūra

1. *I. Kantas.* Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis, 1980.
2. *J. Ch. Schwab.* Acht Briefe über einige Widersprüche und Inconsequenzen in Herrn Professor Kants neuesten Schriften. Berlin u. Stettin: Friedrich Nicolai, 1799.

3. Materialien zu Kants „Kritik der praktischen Vernunft“ (Hrsg. R. Bittner u. K. Cramer). Frankfurt am. Main: Suhrkamp, 1975.

Cituojama iš:

F. E. Beneke. Physik der Sitten (1822),

A. Schopenhauer. Kritik der von Kant der Ethik gegebenen Fundaments (1841 [1860]),

C. L. Reinhold. Einige Bemerkungen über die der Einleitung zu den „Metaphysischen Anfangsgründen der Rechtslehre“ von I. Kant aufgestellten Begriffe von Freiheit des Willens (1797),

G. F. Hegel. Aus dem Naturrechtsaufsatz: Kritik an Kants Moralprinzip (1802).

4. M. Lutz-Bachmann. Geschichte und Subjekt. Freiburg, München: Alber, 1988.

5. Ch. Schnoor. Kants Kategorischer Imperativ als Kriterium der Richtigkeit des Handelns. Tübingen: J. C. B. Mohr (Siebeck), 1989.

6. Th. Nisters. Kants kategorischer Imperativ als Leitfaden humaner Praxis. Freiburg, München: Alber, 1989.

7. P. Koslowski. Staat und Gesellschaft bei Kant. Tübingen: J. C. B. Mohr (Siebeck), 1985.

8. K. Sasao. Prolegomena zur Bestimmung des Gottesbegriffes bei Kant. Hildesheim, New York: G. Olms Verlag, 1980.

9. L. W. Beck. Kants „Kritik der praktischen Vernunft“. München: W. Fink, 1985.

10. H. Böckerstette. Aporien der Freiheit und ihre Aufklärung durch Kant. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Halzboog, 1982.

11. K. Schmidt. Beiträge zur Entwicklung der Kant'schen Ethik. Marburg: Buchdruckerei v. J. Hamel, 1990.

12. B. Ortwein. Kants problematische Freiheitslehre. Bonn: Bouvier, 1983.

13. G. Lehmann. Kants Tugenden. Berlin, New York: De Gruyer, 1990.

14. M. Albrecht. Kants Antinomie der praktischen Vernunft. Hildesheim, New York: G. Olms Verlag, 1978.

15. W. H. Werkmeister. Kant. The Architectonic and Development of His Philosophy. La Salle and London: Open Court, 1980.

16. H. Kohl. Kants Gesinnungsethik. Berlin, New York: Gruyer, 1990.

17. M. Kroy. Moral Competence. The Hague, Paris: Mouton, 1975.

18. H. J. Paton. Die Kategorische Imperativ. Eine Untersuchung über Kants Moralphilosophie. Berlin: Walter de Gruyer a. Co, 1962.

19. G. Prauss. Kant über Freiheit als Autonomie. Frankfurt am. Main: V. Klostermann, 1983.

20. H. W. Zwingelberg. Kants Ethik und das Problem der Einheit von Freiheit und Gesetz. Bonn: Bouvier, 1969.

21. Eine Vorlesung Kants über Ethik (Hrsg. *P. Menzer*). Berlin: Pan Verlag Rolf Heise, 1924.
22. *H. B. Acton*. Kant's Moral Philosophy. Houndmills, Basingstoke, Hampshire a. London. MacMillan, 1985.
23. *I. Kant*. Werkausgabe (Hrsg. *W. Weischedel*). Frankfurt am. Main: Suhrkamp, 1977.
24. *V. Mathieu*. Kants Opus postumum. Frankfurt am. Main: Klostermann, 1989.
25. *E. Adickes*. Kants Opus postumum. Vaduz, Liechtenstein: Topas verlag AG, 1978.
26. *I. Kant*. Gesammelte Schriften. (Hrsg. von der Preussischer Akademie der Wissenschaften) Berlin, Leipzig: W. de Gruyer a. Co, 1936. Bd. 12.
27. *C. Müller-Braunschweig*. Die Methode einer reinen Ethik. Berlin: Verlag v. Reuther a. Reichard, 1908.